

Tanrıverdiyev Nahid İlham oğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin bakalavr tələbəsi
E-mail: nahid.tanrıverdiyev@gmail.com

UOT 342.7

DOI: <https://doi.org/10.30546/2218-9130.007.2026.9237>

MÜASİR QLOBAL TRANSFORMASIYALAR FONUNDA AVROPA BİRLİYİNİN İNSAN HÜQUQLARI ARXİTEKTURASI: STRUKTUR BÖHRANLAR VƏ YENİ ÇAĞIRIŞLAR

Açar sözlər: *Avropa Birliyi, insan hüquqları, Avropa Birliyinin Ədalət Məhkəməsi, miqrasiya, sığınacaq, gender bərabərliyi və qadın hüquqları, rəqəmsal hüquqlar və süni intellekt, irqçilik və ksenofobiya, Brüssel Effekti, Normativ Güc.*

Ключевые слова: *Европейский Союз, права человека, Суд Европейского Союза (СЕС), миграция, убежище, гендерное равенство и права женщин, цифровые права и искусственный интеллект, расизм и ксенофобия, Брюссельский эффект, Нормативная сила.*

Keywords: *European Union, human rights, Court of Justice of the European Union (CJEU), migration, asylum, gender equality and women's rights, digital rights and artificial intelligence, racism and xenophobia, Brussels Effect, Normative Power.*

Avropa Birliyinin inkişaf trayektoriya-sı yalnız iqtisadi tərəfdaşlıq yox, həm də dərin siyasi-hüquqi transformasiya dövrünü əhatə edir. 1950-ci ildə Rober Şumanın təşəbbüsü ilə kömür və polad istehsalının supramillə idarəçiliyə verilməsi ilə başlayan bu proses, 1957-ci il Roma müqaviləsi [40] ilə iştirakçı

dövlətlər arasında vahid iqtisadi ekosistemin əsası qoyuldu. Lakin Birliyin müasir institusional imici məhz 1993-cü il Maastrixt müqaviləsi [42] ilə rəsmiləşmiş və iqtisadi integrasiya siyasəti bütövlük ambisiyası ilə tamamlanmışdır. Avropa qitəsindəki geosiyasi transformasiyalardan, xüsusən də post-sovet məkanındakı genişlənmə dalğasından sonra 2009-cu ildə qüvvəyə minən Lissabon müqaviləsi AB-ni vahid hüquqi şəxsə çevirməklə [41, maddə 47], onun idarəetmə arxitekturasını demokratik legitimlik çərçivəsində yenidən sistemləşdirmişdir.

Avropa Birliyi artıq 21-ci əsrdə ümumdünya insan hüquqları standartlarının müəyyən edilməsində əsas rol oynayır [3, s. 48]. Xüsusilə süni intellekt və rəqəmsallaşma dövründə AB-nin hüquqi yanaşması fərdin haqlarının qorunması sahəsində əhəmiyyət kəsb edir. Avropa Birliyi yalnız iqtisadi və siyasi bir blok deyil, həm də ortaq dəyərlər məkanıdır. Birliyin insan hüquqları sahəsindəki fəaliyyəti regional xarakterli olsa da, onun kökləri müasir beynəlxalq hüququn baza prinsiplərinə gedib çıxır. Bu kontekstdə L.Hüseynovun vurğuladığı “sıx əməkdaşlıq” məqamı xüsusilə diqqətəlayiqdir [4, s. 160]. AB-nin əsas dəyərləri Avropa Birliyi müqaviləsinin 2-ci maddəsində öz əksini tapmışdır [42, maddə 2]. Bu

dəyərlərə insan ləyaqətinə hörmət, azadlıq, demokratiya, bərabərlik, qanunun aliliyi, insan hüquqlarına və azlıqlara mənsub şəxslərin hüquqlarına hörmət daxildir. Birliyin insan hüquqları arxitekturasının normativ nüvəsini təşkil edən “Əsas Hüquqlar Xartiyası”, həm daxili hüquq doktrinasında, həm də Birliyin pozitiv hüquq sistemində fundamental baza rolunda çıxış edir [3, s. 266; 7]. Avropa Birliyinin “Əsas Hüquqlar Xartiyası” Avropa Birliyində insanların istifadə etdiyi bütün şəxsi, vətəndaş, siyasi, iqtisadi və sosial hüquqlarını müəyyən edir. Xartiya milli sistemləri tamamlayır, lakin əvəz etmir. Xüsusi hallarda, Üzv Dövlət AB qanunvericiliyinə əməl etmədikdə və hər hansı şəxsin hüquqlarını pozduqda, Avropa Komissiyası üzv dövləti də Avropa Birliyinin Ədalət Məhkəməsinə təqdim edə bilər.

Xartiya ilə müəyyən edilmiş fundamental çərçivəni operativ surətdə tamamlayan AB-nin “İnsan Hüquqları və Demokratiya üzrə Fəaliyyət Planı”, Birliyin müasir dövrdəki prioritetlərini beş strateji istiqamət üzərində sintez edir [10]. Bu sənəd yalnız fərdlərin hüquqi müdafiə vasitələrinin gücləndirilməsini yox, həm də qlobal miqyasda davamlı və inklüziv demokratik cəmiyyətlərin qurulmasını, eləcə də insan hüquqları və demokratiya naminə vahid qlobal sistemin təşviqini hədəfləyir. Proqramın əsas xüsusiyyətlərindən biri, yeni texnologiyaların yaratdığı rəqəmsal çağırışların idarə olunması və bu istiqamətdə kollektiv məsuliyyət prinsipinin ön plana çıxarılmasıdır. Xüsusilə, Covid-19 pandemiyasından sonrakı reallıqlar fonunda, yaranan böhranların müasir texnoloji imkanlar və birgə institusional səylər vasitəsilə aradan qaldırılması fəaliyyət planının strateji mərkəzinə təşkil edir.

Lakin qlobal səviyyədə standart müəyyən edən bu normativ bazaya baxmayaraq, müasir mərhələdə Avropa Birliyinin daxili hüquq nizamında bir sıra disproporsional problemlər və

sistematik böhranlar hələ də aktuallığını qorumaqdadır. Birliyin insan hüquqları arxitekturasında müşahidə olunan əsas destruktiv tendensiyaları aşağıdakı beş mühüm istiqamət üzrə təsnif etmək mümkündür:

- **miqrasiya və sığınacaq siyasətindəki institusional boşluqlar;**
- **hüququn aliliyi (rule of law) kontekstində yaranan suverenlik böhranı;**
- **süni intellekt və rəqəmsallaşma dövründə fərdi hüquqların transformasiyası;**
- **cəmiyyətdə artan irqçilik, ksenofobiya və diskriminasiya halları;**
- **gender bərabərliyi və qadın hüquqlarının təminatındakı struktur maneələri.**

Qeyd olunan problemlərin Birliyin hüquq sistemində təsirini müəyyənləşdirmək üçün, onların hər birinin ardıcılıqla hüquqi qiymətləndirilməsi məqsədəmüvafiqdir.

1. Miqrasiya və sığınacaq siyasətindəki institusional boşluqlar

Avropa Birliyi ərazisində miqrasiya böhranı yalnız demoqrafik axınların kəmiyyəti ilə deyil, həm də AB-nin öz normativ bazasını səmərəli icra edə bilməməsi vəziyyəti ilə səciyyələnir [3, s. 197]. Hazırda Birliyin sərhədlərində sığınacaq axtaranların fərdi müraciətləri araşdırılmadan onların kütləvi formada geri qaytarılması halları beynəlxalq hüququn təməl prinsiplərindən olan non-refolument, yəni geri qaytarılmama imperativinə ziddir. Praktikada üzv dövlətlər humanitar öhdəlikləri qəbul etsələr də, sığınacaq hüququnun tətbiq edilməsindən yayınmaq üçün mürəkkəb bürokratik maneələr formalaşdırır və bunun nəticəsində, miqrantları illərlə sürən hüquqi qeyri-müəyyənlik vəziyyətinə salırlar. Bu kontekstdə Avropa Birliyinin Ədalət Məhkəməsinin yurisprudensiyası, xüsusilə də “El Dridi” işi üzrə qərarı mühüm presedent rolunda çıxış edir [12]. Məhkəmə qəti şəkildə müəyyən etmişdir ki, Avropa Birliyinin Geri Qaytarma Direktivinə (Return Directive) [21] əsasən, yalnız

deportasiya qərarına əməl etmədiyinə görə qeyri-qanuni miqrantın azadlıqdan məhrum edilməsi yolverilməzdir, onlar yalnız deportasiya üçün xüsusi olaraq ayrılmış müəssisələrdə saxlanıla bilərlər. Mövcud xroniki böhranı tənzimləmək üçün 2024-cü ildə qəbul edilmiş “Miqrasiya və Sığınacaqqa bağlı Pakt” isə problemə nəzəri baxımdan fərqli bir institusional yanaşma gətirir [31]. Bu pakt, miqrasiya böhranının həllini bir neçə fundamental dayaq üzərində qurur: sərhədi keçən hər bir fərdin 7 gün müddətində yoxlamadan (skrininq) keçirilməsi, iqtisadi miqrantlar kimi sığınacaq şansı az olan şəxslər üçün sürətləndirilmiş sərhəd prosedurlarının tətbiqi və kollektiv məsuliyyəti ehtiva edən “məcburi həmrəylik” prinsipi. Bundan əlavə prosesin rəqəmsal nəzarətini təmin etmək üçün “Eurodac” biometrik məlumat bazasının genişləndirilməsi və istənilən üzv dövlətdə fors-major miqrant böhranı yaranarsa, digər üzv dövlətlərin operativ yardım göstərməsi mexanizmləri də paktın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi müəyyən olunmuşdur.

2. Hüququn aliliyi (rule of law) kontekstində yaranan suverenlik böhranı

Birliyin məkanında hüququn aliliyi ilə bağlı problem yalnız hüquqi kolliziya deyil, həmçinin əsas institutlarla üzv dövlətlər arasında kəskinləşən siyasi suverenlik qarşıdurmasıdır. Bu böhranın təməl səbəbləri sırasına milli məhkəmələrin müstəqilliyinə siyasi müdaxilələr, media azadlığının məhdudlaşdırılması və vətəndaş cəmiyyəti mexanizmlərinə olan təzyiqlər aiddir. Birliyin hüquqi rejimində olan bu qanunauyğunsuzluqlara qarşı ABƏM-in mövqeyi qətidir. Bu baxımdan “Komissiya Polşaya qarşı” işi üzrə qərar xüsusi doktrinal əhəmiyyət daşıyır [17]. Polşa hökumətinin Ali məhkəmə hakimlərinin pensiya yaşını qanunvericilik dəyişiklikləri yolu ilə aşağı salaraq onları vəzifədən kənarlaşdırması cəhdini ABƏM Lissabon müqaviləsinin məhkəmə müstəqilliyini təmin edən fundamental prinsiplərinə uyğunsuz he-

sab etmişdir. Məhkəmə bu qərarla sübut etdi ki, Birliyin fundamental dəyərləri təhlükə altına düşdükdə, AB mexanizmləri üzv dövlətlərin daxili təşkilati islahatlarına müdaxilə etmək və ziddiyyətli milli qərarların daxili məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməməsini tələb etmək səlahiyyətinə malikdir.

Hüququn Aliliyi böhranını neytrallaşdırmaq məqsədilə AB tərəfindən çoxşaxəli mexanizmlər formalaşdırılmışdır. Bu mexanizmlərin sırasına, qanun pozuntularına yol verən dövlətlərə ayrılan büdcə vəsaitlərinin kəsilməsini nəzərdə tutan maliyyə sanksiyaları, ABƏM-in daimi yurisdiksiya nəzarəti və üzv dövlətlərin demokratik inkişafını monitorinq edən illik hesabatlar aiddir. Halbuki ən radikal üsul məhz siyasi təzyiq mexanizmidir ki, bu da Avropa Birliyi haqqında müqavilənin 7-ci maddəsində öz əksini tapmışdır [42, maddə 7]. Bu normaya əsasən, hər hansı üzv dövlət Birliyin fundamental demokratik prinsiplərini davamlı və kobud şəkildə pozarsa, digər üzv dövlətlərin konsensusu ilə həmin dövlətin Avropa Birliyi Şurasındakı səsvermə hüququ dondurula bilər.

3. Süni intellekt və rəqəmsallaşma dövründə fərdi hüquqların transformasiyası

Müasir rəqəmsal ekosistemdə alqoritmik qərarvermə institutlarının tətbiqi fundamental insan hüquqları üçün ciddi risklər yaradır. Bu cür “avtomatlaşdırılmış ayrı-seçkilik” halları ən qabarıq şəkildə kadrların işə qəbulu zamanı süni intellektin tətbiqi ilə yaranan gender və ya irqi ayrı-seçkilikdə özünü büruzə verir. Bundan əlavə, biometrik məlumatların kütləvi toplanması və ictimai məkanlarda üz tanıma texnologiyalarından istifadə edilməsi şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnu məhdudlaşdırır.

Avropa Birliyinin Ədalət Məhkəməsinin rəqəmsal toxunulmazlığın qorunması sferasında əsaslı presedentlər yaratmışdır. Bunlardan ən mühümü kimi “Google Spain” işi üzrə qərarını qeyd etmək olar [13]. Bu qərarla məhkəmə

fərdin rəqəmsal məkanda “unudulmaq hüququ”-nu rəsmi olaraq tanıdı. Məhkəmə öz qərarını əsaslandırarkən birbaşa olaraq Birliyin Əsas Hüquqlar Xartiyasının şəxsi həyata hörmət və fərdi məlumatların qorunmasını nəzərdə tutan müvafiq normalarına istinad etmişdir [7, maddə 7 və 8].

Qeyd edək ki, rəqəmsal məkanda fərdi məlumatların müdafiə olunması məsələsi milli hüquq doktrinasında da geniş polemika yaradır. Tədqiqatçı Çinarə Qasimovanın qeyd etdiyi kimi, informasiya cəmiyyətində toplanan fərdi məlumatların qorunması üçün milli qanunvericilik bazasının Avropa Birliyinin Ümumi Məlumatların Mühafizəsi Qaydalarının (GDPR) standartlarına uyğunlaşdırılması fundamental zərurətdir [5]. Bu yanaşma onu göstərir ki, AB-nin məlumat məxfiliyi və süni intellekt sahəsində müəyyən etdiyi sərhədlər, gələcəkdə yerli qanunvericilikdəki rəqəmsal hüquqi tənzimləmə boşluqlarını doldurmaq üçün əsas istinad nöqtəsi olacaq.

Rəqəmsal suverenliyin qorunmasında digər bir fundamental qərar isə “Schrems II” işi üzrə qərardır [18]. Məhkəmə Avropa vətəndaşlarının şəxsi məlumatlarının ABŞ-a ötürülməsini nizamlayan sazişləri ləğv edərək əsaslandırıb ki, ABŞ-ın nəzarət proqramları Birlik standartlarının məxfilik təminatını ödəmir. Bu yanaşma, Birliyin öz hüquqi çərçivələrini Dominant bazar iştirakçılarna diktə etmək qabiliyyətini nümayiş etdirir.

Yaranan bu innovativ böhranları idarə etmək üçün Birlik fundamental qanunvericilik islahatlarına getmişdir. Xüsusilə, qəbul edilmiş “Süni İntellekt Aktı” dünyada bu sahəni tənzimləyən ilk normativ sənəd kimi tarixə düşdü [39]. Aktın əsas məqsədi texnoloji inkişafı dayandırmaq yox, risk piramidası tətbiq edərək qəbulolunmaz dərəcədə təhlükəli süni intellekt sistemlərini qadağan etmək və texnologiyanı insan mərkəzli yanaşma əsasında tənzimləməkdir. Buna paralel olaraq, sosial platformalarda nifrət nitqi və

dezinformasiyaya qarşı mübarizəni hədəfləyən “Rəqəmsal Xidmətlər Aktı” qəbul edilmişdir [37]. Bu cür normativ çərçivələrin və fərdin avtomatlaşdırılmış qərarların qəbul edilmə səbəbini öyrənmək hüququnun təsbit edilməsi şəffaf idarəetmə baxımından zəruridir. Professor Əmir Əliyevin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, institusional nəzarət mexanizmləri, xüsusilə Ombudsman institutu vətəndaşların hüquqlarının bürokratik və ya avtomatlaşdırılmış qərarlardan qorunmasında, idarəetmədə şəffaflığın təmin edilməsində mühüm rol oynayır [2. s. 167].

4. Cəmiyyətdə artan irqçilik, ksenofobiya və diskriminasiya halları

Birliyin ərazisində irqçilik və ksenofobiya yalnız sosial dezintegrasiya elementi deyil, o, həm də fundamental insan hüquqlarının realizasiyasına əngəl törədən kəskin hüquqi problemdir. Xüsusilə də rəqəmsal platformalarda miqrantların “mədəniyyəti çirkləndirən” və “işsizliyi artıran” obyekt kimi hədəfə alınması, radikal siyasi qüvvələrin anti-miqrant və islamofob ritorika üzərindən nüfuz qazanma cəhdləri cəmiyyətdəki sosial qütbləşməni daha da dərinləşdirir. Eyni zamanda, bir sıra üzv dövlətlərin hüquq-mühafizə və inzibati orqanları tərəfindən müəyyən etnik qruplara qarşı ayrı-seçkilik xarakterli rəftarın nümayiş etdirilməsi Birlik daxilində sistemativ diskriminasiya problemini aktuallaşdırır.

Bu sferada ABƏM-in presedent hüququ, xüsusilə də “CHEZ Razpredelenie” işi üzrə qəbul edilmiş qərar xüsusi doktrinal əhəmiyyətə malikdir [14]. Bolqarıstanda qaraçıların sıx yaşadığı məhəllələrdə elektrik sayğaclarının qəsdən əlçatmaz hündürlükdə quraşdırılmasını tədqiq edən məhkəmə qərara almışdır ki, şirkətin bu hərəkəti bilavasitə Birliyin İrqi Bərabərlik Direktivinin müddəalarını [9] kobudcasına pozur. Bu qərar “dolaylı diskriminasiya” anlayışının hüquqi təsbitində əhəmiyyətli rol oynayır.

Problemin həlli istiqamətində Avropa Komissiyası ardıcıl normativ aktlar hazırlamışdır.

Bunlardan birincisi olan “İrqçiliyə Qarşı Fəaliyyət Planı” daha çox diaqnostik xarakter daşıyaraq [29], Hüquq mühafizə orqanlarında etnik profilləşdirmənin qarşısının alınmasını, anti-irqçilik üzrə xüsusi koordinatorun təyin edilməsini və üzv dövlətlərə milli planların hazırlanması öhdəliyinin qoyulmasını nəzərdə tuturdu. Buna baxmayaraq, inkişafın növbəti mərhələsini təşkil edən “Yeni Anti-İrqçilik Strategiyası” artıq cəzalandırıcı mexanizmlərə keçidi məqsəd güdür [32]. Belə ki, bu strategiya çərçivəsində süni intellektin tətbiqi zamanı etnik azlıqlara qarşı yol verilən ayrı-seçkiliyin birbaşa hüquqi məsuliyyət yaratması və irqi nifrət zəminində törədilən əməllərin rəsmi olaraq “AB cinayətləri” siyahısına əlavə edilməsi kimi qaydalar irəli sürülmüşdür. Bu planların hədəfi bütün üzv dövlətlərdə vahid anti-diskriminasiya mexanizmi formalaşdırmaqla qurbanların hüquqi mühafizəsini ən yüksək standartlara çatdırmaqdır.

5. Gender bərabərliyi və qadın hüquqlarının təminatındakı struktur maneələri

Gender bərabərsizliyi yalnız Avropa Birliyi üçün deyil, qlobal miqyasda həlli uzanan struktur qüsurlardan biridir. Birliyin əmək bazarında bu problemin ən bariz təzahürü qadınların karyera inkişafını bloklayan qeyri-rəsmi, lakin kəskin “şüşə tavan” fenomenidir. Qadınlar yüksək ixtisasa və təcrübəyə malik olsalar belə, korporativ idarəetmə iyerarxiyasında əksər hallarda kişilərin kölgəsində qalırlar. Bundan əlavə, əmək bazarındakı peşə seqreqasiyası nəticəsində qadınların adətən təhsil və xidmət kimi daha aşağı gəlirli sektorlarda toplanması, kişilərin isə yüksək məşəli sənaye sektorlarında dominantlıq etməsi ciddi əməkhaqqı uçurumu əmələ gətirir. Vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirən amil qadınların işdən sonrakı “ikiqat yükü” – yəni ev işləri və uşaq qayğısıdır. Məhz bu məişət öhdəliklərinə görə karyerasında fasilə vermək məcburiyyətində qalan qadınların gələcək pensiya kapitalı kişilərlə müqayisədə təqribən 30% aşağı olur.

Bu bərabərsizlikləri və ayrı-seçkilik hallarını aradan qaldırmaq üçün ABƏM-in presedent hüququ mühüm istinad nöqtələri formalaşdırır. Məsələn, sığınacaq hüququ kontekstində qəbul edilmiş “WS” işi üzrə qərarında Məhkəmə hüquqi yeniliyə imza ataraq təsdiq etmişdir ki, öz mənşə ölkəsində gender əsaslı məişət zorakılığına məruz qalan qadınlar qaçqın statusu almaq məqsədilə xüsusi bir “sosial qrup” kimi müəyyən oluna bilərlər [20]. İş yerlərində dini və cinsi ayrı-seçkiliklə bağlı isə “WABE və MH Müller” işi üzrə verilən qərar diqqətçəkəndir [19]. ABƏM müəyyən etmişdir ki, özəl şirkətlər yalnız o halda işçilərə hicab taxmağı qadağan edə bilərlər ki, bu dini neytrallıq siyasəti istisnasız olaraq bütün dinlərin simvollarının daşınmasına eyni dərəcədə tətbiq edilsin.

Qeyd olunan çoxsaxəli böhranların institusional həlli məqsədilə Komissiya “Gender Bərabərliyi Strategiyası” [30] başda olmaqla bir sıra mütərəqqi aktlar qəbul etmişdir. Əməkhaqqı fərqlərin aradan qaldırılması üçün qəbul edilən “Maaş Şəffaflığı Direktivi” [24] şirkətlərin üzərinə vakansiya elanlarında maaş aralığını göstərmək və işçilərin orta maaşlarını açıqlamaq öhdəliyi qoyur; əsaslandırılmamış 5%-dən artıq fərq dərhal cərimə sanksiyaları ilə nəticələnir. Korporativ idarəetmədə qadın təmsilçiliyini təmin etmək üçün “İdarə Heyətlərində Qadınlar” [23] nəhəng müəssisələrin qarşısında 2026-cı ilin iyun ayına qədər qeyri-icraçı direktor vəzifələrinin azı 40%-nin az təmsil olunan cinsin nümayəndələrinə verilməsi kimi məcburi şərt qoymuşdur. Bununla yanaşı, qadınların “ikiqat yükü”nü yüngülləşdirmək və ataların övlad tərbiyəsində iştirakını təşviq etmək üçün “İş-Həyat Balansı Direktivi” [22] vasitəsilə atalara 10 günlük ödənişli məzuniyyət hüququ və valideynlik məzuniyyətinin 2 aylıq transfer edilə bilməyən hissəsi təsbit edilmişdir. Nəhayət, fərdi təhlükəsizliyin təminatı baxımından 2024-cü ildə qəbul olunan digər bir direktivlə [26] yal-

nız fiziki məişət zorakılığı yox, həm də rəqəmsal əsrin bəlalarından olan “kiber-zorakılıq” və “kiber-təqib” əməlləri Birlik tərəfindən rəsmi olaraq cinayət kimi tanınmışdır.

İnsan hüquqlarının təkamülü və yeni nəsil çağırışlar:

İnsan hüquqları sferası statik deyil, ictimai inkişafın, texnoloji təkamülün və zamanın çağırışlarına adekvat olaraq transformasiya edən dinamik bir sahədir. Müasir mərhələdə klassik fundamental hüquqlarla yanaşı, ekoloji ədalət, media müstəqilliyi və rəqəmsal “gig” iqtisadiyyatında əmək hüquqları Birliyin normativ prioritetlərinə çevrilmişdir. Ekoloji böhran və iqlim dəyişikliyi fərdin yaşamaq və sağlamlıq hüquqlarına birbaşa təhdid yaratdığı üçün AB-nin Əsas Hüquqlar Xartiyasının 37-ci maddəsi ətraf mühitin yüksək səviyyədə mühafizəsini Birliyin siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi təsbit etmişdir [7, maddə 37]. Yerli doktrinada da qeyd edildiyi kimi, ekoloji təhlükəsizlik artıq fundamental hüquqların təminatı üçün baza zərurətinə çevrilmişdir [3, s. 190]. Bu qaydanı reallaşdırmaq üçün Komissiya tərəfindən “Yaşıl Sövdələşmə” təşəbbüsü [28] irəli sürülmüş və 2050-ci ilə qədər iqlim neytrallığı hədəfi qarşıya qoyulmuşdur. Bununla yanaşı hüququn iqtisadi maraqlardan üstünlüyü prinsipi ABƏM-in presedentlərində də təsdiqini tapmışdır. Məhkəmənin “Yaşayış Məskənləri” Direktivinə [8] istinad edərək qəbul etdiyi “Nitrogen” işi üzrə qərarı [16] əsasında, Niderlandda ekoloji zərərsizliyi elmi sübuta yetirilməyən minlərlə tikinti layihəsinin ləğv edilməsi buna əyani sübutdur.

Müasir dövrdə artan siyasi və oliqarxik təzyiqlər fonunda, “media azadlığı” anlayışı yalnız söz azadlığı kimi məhdud mənada yox, jurnalistlərin kiber-təhlükəsizliyi və supramillə səviyyədə redaksiya müstəqilliyi kimi geniş mənada şərh olunur. Bu sahədə qəbul edilmiş “Avropa Media Azadlığı Aktı” [38] redaksiya qərarlarını yersiz dövlət müdaxilələrindən qo-

rumaqla yanaşı, ictimai media qurumlarının dayanıqlı maliyyələşməsinə hüquqi təminat verir. Bundan əlavə olaraq, zəngin və nüfuzlu fiqurların məhkəmə çəkişmələri vasitəsilə ictimai gözətçiləri (public watchdogs) susdurmaq cəhdlərinin qarşısını almaq üçün “Anti-SLAPP” direktivi [25] xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu akt hakimlərə əsassız iddiaları ilkin mərhələdə rədd etmək səlahiyyəti verərək, Xartiyanın 54-cü maddəsindəki [7, maddə 54] “hüquqlardan sui-istifadənin qadağan edilməsi” prinsipinə əsaslanır. ABƏM-in “Satamedia” işi [11] isə “watchdog” konseptinin hüquqi həddlərini genişləndirərək, bloqer və fərdi aktivistləri də bu müdafiə çətiri altına daxil etmiş və demokratik şəffaflığı iqtisadi, siyasi maraqlardan üstün tutmuşdur.

Texnoloji inkişafın əmək münasibətlərinə ən böyük təsiri isə, klassik tabeçilik modelini alqoritmik idarəetmə ilə əvəz edən platforma iqtisadiyyatının (“gig economy”) əmələ gəlməsidir. Bu yeni sferada işçilərin istismarının qarşısını almaq məqsədilə qəbul edilmiş “Platforma İşçilərinin Əmək Şəraitinin Yaxşılaşdırılması haqqında” Direktiv [27] hüquqi paradigmanı kökündən dəyişmişdir. Direktivin nüvəsində dayanan “işçi prezumpsiyası” prinsipinə görə, əgər platforma şəxsin iş qrafikinə, gəlirinə və ya davranışlarına nəzarət edirsə, o, “müstəqil podratçı” yox, məhz sığorta və minimum əməkhaqqı hüququna malik müddü işçi hesab edilir. ABƏM hələ bu direktivdən əvvəl “Uber İspaniya” işi üzrə qərarında [15] şirkətin yalnız rəqəmsal tətbiq yox, məhz sürücülərə nəzarət edən nəqliyyat xidməti provayderi olduğunu təsdiqləyərək alqoritmlərin texnoloji toxunulmazlığını ləğv etmişdi.

Avtomatlaşdırılmış idarəetmənin yaratdığı digər ciddi problem isə alqoritmik şəffaflığın olmamasıdır. Direktiv bu problemi üç aspekt üzrə tənzimləyir: alqoritmik şəffaflığı, insan nəzarəti və qərarların insan tərəfindən yenidən baxılma-

sı hüququ. Rəqəmsal idarəetmədə alqoritmlərin rolu milli doktrinamızda da tədqiqat obyektidir. Tədqiqatçı F.Hüseynzadə vurğulayır ki, avtomatlaşdırılmış qərarvermə sistemləri məlumatların təhlilini sürətləndirsə də, insan amilindən irəli gələn subyektiv qərəzliliyi minimuma endirir və obyektivliyi artırır [34, s. 42]. Lakin AB-nin hüquqi yanaşması sübut edir ki, əmək münasibətlərində mütləq texnoloji “obyektivlik” kifayət etmir; platforma işçisinin fundamental hüquqlarının riyazi mexanizmlər tərəfindən səbəbsiz pozulmaması üçün prosesə daimi canlı “İnsan Nəzarəti”nin olması imperativ şərtidir.

Avropa Birliyinin insan hüquqları sahəsində xarici siyasəti:

Avropa Birliyi beynəlxalq arenada yalnız nəhəng iqtisadi blok kimi deyil, fundamental hüquqları qlobal miqyasda aşılaraq “normativ güc” kimi çıxış edir. Bu baxımdan insan hüquqları Birliyin xarici siyasətinin özəyini təşkil edərək bütün beynəlxalq əməkdaşlıq və ticarət sazişlərinin ayrılmaz imperativinə çevrilmişdir.

Birliyin beynəlxalq müstəvidəki davranışlarını tədqiqatçı İ.Mannersin “Normativ Güc” konsepsiyası çərçivəsində izah etmək mümkündür. Bu yanaşmaya görə, Avropa Birliyi öz daxili konstitusion dəyərlərini qlobal normalara çevirmək və beynəlxalq diskursu formalaşdırmaq qabiliyyətinə malikdir [35]. Bununla yanaşı, A.Bradford tərəfindən irəli sürülən “Brüssel Effekti” nəzəriyyəsi [6] göstərir ki, qlobal korporasiyalar Avropanın nəhəng bazarına çıxış əldə etmək üçün məcburi şəkildə Birlik standartlarına tabe olurlar və beləliklə, AB-nin daxili qaydaları (xüsusilə məlumat məxfiliyi və ekoloji standartlar) avtomatik olaraq qlobal presedentə çevrilir.

Xarici siyasətin aktiv hüquqi mexanizmlərindən biri də AB-nin Qlobal İnsan Hüquqları Sanksiyalar Rejimidir (EU Global Human Rights Sanctions Regime) [33]. Bu qətnamə AB-ni dünyanın istənilən nöqtəsində insanlıq əleyhinə cinayətlər, soyqırımı və ya işgəncə hallarına

görə birbaşa sanksiyalar tətbiq etmək səlahiyyəti verir. Yerli hüquqşünas alim L.Hüseynovun da vurğuladığı kimi, beynəlxalq hüquqda hər hansı əməlin “insanlıq əleyhinə cinayət” kimi tövsiyə olunması üçün onun sistematik, genişmiqyaslı törədilməsi və müvafiq qurumlar tərəfindən istiqamətləndirilməsi şərtidir [4, s. 209]. Məhz bu kriteriyalar sanksiya rejiminin tətbiq dairəsinin legitimliyini təmin edir. Bundan əlavə, Avropa Birliyi beynəlxalq ticarətdə “şərtilik prinsipini” rəhbər tutaraq tərəfdaş dövlətlərdə hüquq pozuntuları baş verdikdə maliyyə yardımlarını dərhal dayandırır. Birlik eyni zamanda beynəlxalq səviyyədə Ölüm Hökmünün Ləğvi Kampaniyasını aktiv dəstəkləyir və EİDHR çərçivəsində müxtəlif qeyri-hökumət layihələrinə (məsələn, Mərkəzi Asiyada gəncləri dezinformasiyadan qoruyan BRYCA layihəsinə) maliyyə qrantları ayırır.

Avropa Birliyinin rəqəmsal və ənənəvi hüquq sferasında müəyyən etdiyi mütərəqqi standartların qlobal presedent təsirinə malik olması Azərbaycanın milli hüquq sistemi üçün də yeni adaptasiya çağırışları yaradır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin II hissəsi beynəlxalq müqavilələri daxili hüququn ayrılmaz tərkib hissəsi kimi təsbit etməklə qlobal normalara inteqrasiya üçün fundamental baza yaradır [1]. Hüquqi tənzimləmə ziddiyyətləri (kolliziyalar) yarandığı təqdirdə isə Konstitusiyanın 151-ci maddəsi imperativ mexanizm kimi çıxış edərək beynəlxalq hüquq normalarının (Konstitusiya və referendum aktları istisna olmaqla) üstünlüyünü təmin edir. Məhz bu ali konstitusion prinsip gələcəkdə AB-nin süni intellekt və fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı konvensiyalarının Azərbaycan hüquq sistemində maneəsiz implementasiyasına zəmin yaradacaqdır.

Nəticə

Aparılmış kompleks təhlillər göstərir ki, müasir mərhələdə Avropa Birliyinin insan hüquqları siyasəti həm daxili, həm də qlobal müstəvidə

dərin konseptual və institusional böhranla sınağa çəkilir. Birlik nə qədər mütərəqqi direktivlər və rəqlamentlər qəbul etsə də, bu aktların vahid implementasiyası üzv dövlətlərin kəskin “milli suverenlik” iddiaları qarşısında əksər hallarda iflasa uğrayır. Polşa nümunəsində açıq şəkildə müşahidə olunan hüququn aliliyi böhranı, yəni milli qanunvericiliyin AB hüququndan üstün tutulması meyilləri, mərkəzi qərarların imperativliyini faktiki olaraq şübhə altına almaqla daxili hüquqi kolliziyaları daha da şiddətləndirir.

Bundan əlavə, AB-nin xarici siyasətdə “Normativ Güc” və “Brüssel Effekti” mexanizmləri ilə qlobal insan hüquqları standartlarını dikte etmək cəhdləri də amansız realpolitik qanunauyğunluqlarla toqquşur. Qlobal hegemonlar Birliyin “yumşaq güc” (soft power) alətlərini və iqtisadi sanksiyalarını əksər hallarda həlledici siyasi tezis kimi tanıyırlar.

Gəlinən əsas elmi nəticə ondan ibarətdir ki, bu xroniki problemlərin həlli fərdi islahatlar deyil, fundamental struktur transformasiyası tələb edir. Mövcud “dövlətlərarası ittifaq” (intergovernmental) modelinin yaratdığı hüquqi asimetriya və siyasi itaətsizlik yalnız bir ssenaridə – Avropa Birliyi tamhüquqlu, mərkəzləşdirilmiş vahid “supramilli dövlətə” (supranational superstate) çevrildiyi təqdirdə tamamilə aradan qalxa bilər. Yalnız belə bir bütöv struktur daxilində institusional parçalanmaların təsiri azala, insan hüquqları standartları istisnasız olaraq bütün Birliyin ərazisində daha vahid və effektiv olaraq icra oluna və qlobal arenada digər hegemonlara qarşı qətiyyətli siyasi iradə nümayiş etdirilə bilər. Əks təqdirdə, AB-nin insan hüquqları arxitekturası real icra mexanizmlərindən təcrid olunmuş, sadəcə deklarativ xarakterli nəzəri prinsiplər toplusu statusundan çıxma bilməyəcək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan əlavə və dəyişikliklər): [Elektron resurs]/URL: <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Əliyev, Ə. İ. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri: dərslik. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2007. – 484 s.
3. Əliyev, Ə. İ. İnsan hüquqları. Dərslik. – Bakı: Nurlar nəşriyyat-Poliqrafiya mərkəzi, – 2019. – 352 s.
4. Hüseynov, L. Beynəlxalq hüquq. – Bakı: Qanun, – 2012. – 368 s.
5. Qasımova, Ç. Vəfat etmiş şəxsin fərdi məlumatları qorunurmu? // Bakı Dövlət Universiteti Tələbə Hüquq Jurnalı. – 2021. – C. 7, № 1. – s. 31–47.
6. Bradford, A. (2020). The Brussels Effect: How the European Union Rules the World. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190088583.001.0001>
7. Charter of Fundamental Rights of the European Union. (2012). Official Journal of the European Union, C 326, 391–407. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
8. Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora (Habitats Directive). <http://data.europa.eu/eli/dir/1992/43/oj>
9. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. <http://data.europa.eu/eli/dir/2000/43/oj>
10. Council of the European Union. (2020). EU Action Plan on Human Rights and Democracy 2020-2024. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020JC0005>
11. Court of Justice of the European Union. (2008). Case C-73/07, Tietosuoja v. Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-73/07>
12. Court of Justice of the European Union. (2011). Case C-61/11, Hassen El Dridi, alias Soufi Karim. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-61/11>
13. Court of Justice of the European Union. (2014). Case C-131/12, Google Spain SL and Google Inc. v AEPD and Mario Costeja González. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0131>
14. Court of Justice of the European Union. (2015). Case C-83/14, CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD v Komisia za zashtita ot diskriminatsia. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-83/14>

15. Court of Justice of the European Union. (2017). Case C-434/15, Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain SL. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-434/15>
16. Court of Justice of the European Union. (2018). Case C-293/17, Coöperatie Mobilisation for the Environment UA and others. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-293/17>
17. Court of Justice of the European Union. (2019). Case C-192/18, European Commission v Republic of Poland. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-192/18>
18. Court of Justice of the European Union. (2020). Case C-311/18, Data Protection Commissioner v Facebook Ireland Limited and Maximillian Schrems. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-311/18>
19. Court of Justice of the European Union. (2021). Joined Cases C-804/18 and C-341/19, IX v WABE eV and MH Müller Handels GmbH. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-804/18>
20. Court of Justice of the European Union. (2024). Case C-621/21, WS v Intervyuirasht organ na Darzhavna agent-sia za bezhatsite. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-621/21>
21. Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals. <http://data.europa.eu/eli/dir/2008/115/oj>
22. Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council on work-life balance for parents and carers. <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/1158/oj>
23. Directive (EU) 2022/2381 of the European Parliament and of the Council on improving the gender balance among directors of listed companies. <http://data.europa.eu/eli/dir/2022/2381/oj>
24. Directive (EU) 2023/970 of the European Parliament and of the Council on equal pay and pay transparency. <http://data.europa.eu/eli/dir/2023/970/oj>
25. Directive (EU) 2024/1069 of the European Parliament and of the Council on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings (Anti-SLAPP Directive). <http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1069/oj>
26. Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence. <http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1385/oj>
27. Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council on improving working conditions in platform work. <http://data.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj>
28. European Commission. (2019). Communication from the Commission: The European Green Deal. COM/2019/640 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640>
29. European Commission. (2020a). A Union of equality: EU anti-racism action plan 2020-2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0565>
30. European Commission. (2020b). A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0152>
31. European Commission. (2024). Pact on Migration and Asylum. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en
32. European Commission. (2026). A Union of Equality: EU anti-racism strategy 2026-2030. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_26_146
33. European Parliament. (2019). Resolution of 14 March 2019 on a European human rights violations sanctions regime (Magnitsky Act) (2019/2580(RSP)). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0238_EN.html
34. Huseynzade, F. (2022). Smart contract application in banking services. *International Law and Integration Problems*, 2(65), 40-44.
35. Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?. *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
36. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council establishing the framework for achieving climate neutrality (European Climate Law). <http://data.europa.eu/eli/reg/2021/1119/oj>
37. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council (Digital Services Act). <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>
38. Regulation (EU) 2024/1083 of the European Parliament and of the Council establishing a common framework for media services in the internal market (European Media Freedom Act). <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1083/oj>
39. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council (Artificial Intelligence Act). <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>

40. Treaty establishing the European Economic Community (Treaty of Rome). (1957). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:11957E>
41. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. (2007). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT>
42. Treaty on European Union. (1992). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>

Танрывердиев Нахид Ильхам оглу,
студент бакалавриата Бакинского государственного университета

**АРХИТЕКТУРА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА
НА ФОНЕ СОВРЕМЕННЫХ ГЛОБАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ:
СТРУКТУРНЫЕ КРИЗИСЫ И НОВЫЕ ВЫЗОВЫ**

РЕЗЮМЕ

Представленная статья посвящена комплексному анализу механизмов защиты прав человека Европейского Союза (ЕС) на фоне современных глобальных трансформаций. Наряду с традиционными вызовами (миграция, убежище, расизм, гендерное неравенство, кризис верховенства права), объектом исследования выступают проблемы нового поколения, такие как цифровизация, искусственный интеллект, алгоритмическое управление и изменение климата. В работе оценивается состояние обеспечения фундаментальных прав на основе внутренней правовой базы ЕС и прецедентного права Суда Европейского Союза (СЕС). В рамках исследования также особо рассматривается пересечение правовых стандартов ЕС, особенно в сфере цифрового пространства и новых технологий, с национальной правовой доктриной, а также их возможное влияние и механизмы имплементации в законодательство Азербайджана. В то же время исследуется потенциал Союза диктовать глобальные стандарты прав человека через концептуальные рамки «Нормативной силы» и «Брюссельского эффекта». В конечном итоге в статье обосновывается, что глобальное доминирование ЕС во внешней политике напрямую зависит от его эффективности в разрешении внутренних кризисов, в частности асимметричного правового регулирования и технологической зависимости.

Tanriverdiyev Nahid Ilham,
Bachelor student at Baku State University

**HUMAN RIGHTS ARCHITECTURE OF THE EUROPEAN UNION
AGAINST THE BACKDROP OF MODERN GLOBAL TRANSFORMATIONS:
STRUCTURAL CRISES AND NEW CHALLENGES**

SUMMARY

The article is devoted to a comprehensive analysis of the European Union's (EU) human rights protection mechanisms amidst contemporary global transformations. The scope of the research encompasses both traditional challenges—such as migration, asylum, racism, gender inequality, and the rule of law crisis—as well as new-generation problems, including digitalization, artificial intelligence, algorithmic governance, and climate change. The paper evaluates the safeguarding of fundamental rights based on the EU's internal legal framework and the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union (CJEU). Furthermore, the study specifically examines the intersection of EU legal standards—particularly those governing the digital space and emerging technologies—with national legal doctrine, alongside their potential implications and implementation mechanisms within Azerbaijani legislation. Simultaneously, the research investigates the Union's capacity to dictate global human rights standards through the conceptual frameworks of “Normative Power” and the “Brussels Effect.” Ultimately, the article argues that the EU's global dominance in foreign policy is directly contingent upon its efficacy in resolving internal crises, notably asymmetrical legal regulations and technological dependencies.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 17.07.2026
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 18.07.2026
Çapa qəbul olunma tarixi: 20.07.2026